

Історія України

DOI: 10.31110/consensus/2023-01/007-019

УДК (UDC) 7.03:2 – 788 (477.81/477.82) «16/18»

MENTAL AND CULTURAL ACQUISITIONS OF THE ORDER OF TRINITARIANS IN VOLYN (THE END OF THE 17TH – THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY)

Ruslana Sheretiuk*

Nadiia Stokolos**

Abstract

The purpose. The article examines the circumstances of the establishment, specific of the missionary activity and spiritual and cultural acquisition of Roman Catholic order of the Trinitarians on the territory of Volyn during the end of the 17th – the first half of the 19th century.

Scientific novelty. The article is an attempt of analytical generalization of factual material in history, essence, direction and effectiveness of the activities of the Roman Catholic Order of Trinitarians on the lands of Volyn in the end of the 17th – the first half of the 19th century.

The research methodology is based on the principles of science, historicism, systematicity. In the process of research work, it was used a number of general scientific (analysis, synthesis, systematization and generalization), as well as special scientific methods, in particular problem-thematic, prosopography, chronological, and system-structural.

Conclusions. Having outlined the circumstances of the foundation of the Trinitarian order in France, it is noted that it arose from the initiative of John's de Mafa and Felix de Valois religious ascetics. It is emphasized, that as a leading direction of his activity was the redemption of Christian captives from Muslim captivity, it turned out to be so urgent that in a short time it spread not only in Europe, but also in Asia, North Africa and America. It is shown, that the struggle against the Ottoman Empire actualized the idea of organized and systematic redemption of captives from thralldom in noble magnate environment of the Polish-Lithuanian Commonwealth. It is emphasized, that one of the effective socially significant spheres of activity of the Order of Trinitarians in Volyn was educational sphere. It was created an extensive network of educational institutions by its representatives: parochial schools of elementary level, gymnasiums, as well as philosophical and theological studios for preparing order monasticism. It has been established, that the Trinitarians in Volyn played a notable role also in the promotion and establishment of cultural

* Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Fine and Decorative Arts, Rivne State Humanities University, Rivne, Ukraine. E-mail: sheretyukr@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6278-0132>

** Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Theology and History of the Church, Ukrainian Humanities Institute, Kyiv, Ukraine. E-mail: nadiia.stokolos@oa.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3393-7695>

and artistic achievements of Western civilization. The creative achievement of the artist-trinitarian Yosif Prehtlia is a striking example of preservation in artistic visions of the European Baroque. It is concluded, that a qualitative acquisition of that time work of the Trinitarian order in Volyn – is the inclusion of its autochthonous population in the European humanitarian space, notable contribution to its high culture, as well as everyday culture.

Keywords: Roman Catholic Church, Volyn, order of Trinitarians, redemptions of captives, parochial school, gymnasium, European Baroque

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНІ НАДБАННЯ ОРДЕНУ ТРИНІТАРІЇВ НА ВОЛИНІ (КІНЕЦЬ XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Руслана Шеретюк*

Надія Стоколос**

Анотація

Мета статті – дослідити обставини заснування, специфіку місіонерської діяльності та духовно-культурні надбання римо-католицького ордену тринітаріїв на теренах Волині кінця XVII – першої половини XIX ст.

Наукова новизна. Стаття є спробою аналітичного узагальнення фактологічного матеріалу з історії, сутності, спрямованості й результативності діяльності римо-католицького ордену тринітаріїв на землях Волині кінця XVII – першої половини XIX ст.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, історизму, системності. У процесі дослідницької роботи використовувалася низка як загальнонаукових (аналізу, синтезу, систематизації й узагальнення), так і спеціально-наукових методів, зокрема проблемно-тематичний, просопографічний, хронологічний, а також системно-структурний.

Висновки. Окресливши обставини заснування ордену тринітаріїв у Франції, зазначено, що він виник з ініціативи релігійних подвижників Іоана де Мафи і Фелікса де Валуа. Наголошено, що оскільки провідним напрямом його діяльності був викуп християнських полонених із мусульманського полону, він виявився настільки нагальним, що за нетривалий час набув значного поширення не лише в Європі, а й Азії, Північній Африці й Америці. Показано, що боротьба з Османською імперією актуалізувала ідею організованого і систематичного викупу бранців із неволі й у шляхетсько-магнатському середовищі Речі Посполитої. Підкреслено, що однією з результативних соціально значимих сфер діяльності ордену тринітаріїв на теренах Волині була освітньо-виховна. Його представниками була створена розгалужена мережа навчальних закладів: парафіяльні школи елементарного рівня, гімназії, а також філософські і теологічні студії для підготовки орденського чернецтва. Встановлено, що тринітарії на Волині відігравали помітну роль також у

* доктор історичних наук, професор кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Рівненського державного гуманітарного університету, Рівне, Україна. E-mail: sheretyuk.r@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6278-0132>

** доктор історичних наук, професор кафедри філософії, теології та історії церкви Київського гуманітарного інституту, Київ, Україна. E-mail: nadiia.stokolos@oa.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3393-7695>

пропагуванні й утвердженні культурно-мистецьких набутків західної цивілізації. Творчий доробок художника-тринітарія Йосифа Прехтля є яскравим прикладом вкорінення у вітчизняний художній ґрунт мистецьких візій європейського бароко. Підсумовано, що якісний набуток тогочасної праці ордену тринітаріїв на Волині – це долучення її автохтонного населення до європейського гуманітарного простору, помітний внесок у його високу культуру, а також культуру повсякденності.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, Волинь, орден тринітаріїв, викуп полонених, парафіяльна школа, гімназія, європейське бароко

Цитування: Шеретюк, Р., & Стоколос, Н. (2023). Духовно-культурні надбання ордену тринітаріїв на Волині (кінець XVII – перша половина XIX ст.). *Консенсус*, 1, 7–19.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/41>

Постановка проблеми. Понад 400 років (кінець XIV – перша половина XIX ст.) значний вплив на духовно-культурний простір Волині справляли сотні осередків низки римо-католицьких орденів – домініканців, францисканців, єзуїтів, боніфратрів, капуцинів, піарів тощо. Одним із них був орден тринітаріїв.

У 2023 р. виповнюється 830 років із часу заснування римо-католицького ордену тринітаріїв і 825 років від набуття ним офіційного статусу чернечої спільноти. Нинішній рік є значимим і в контексті вшанування одного із засновників цього ордену – Іоана де Мафи, оскільки виповнюється 810 років відтоді, як він помер. Отже, низка ювілейних дат, пов'язаних з орденем тринітаріїв, актуалізують окреслену авторками проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській і польській гуманітаристиці історія діяльності ордену тринітаріїв на теренах Волині (кінець XII – перша половина XIX ст.) представлена низкою вузькопредметних студій. Так, дослідженню провідного вектору його роботи – викупу християнських невільників із мусульманського полону присвячена стаття М. Вагнера¹. Бібліотечна справа ордену тринітаріїв стала провідною проблемою в наукових працях А. Кирилюк² та І. Ціборовської-Римарович³. Про освітні аспекти його діяльності на Волині йдеться у

¹ Wagner M. Wykup jeńców polskich z niewoli tureckiej i tatarskiej w końcu XVII wieku. *Ukrainska Orientalistika*. 2012. Wyp. 6. S. 29–35.

² Кирилюк А. Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. Вип. 5. С. 11–17; Кирилюк А. Еко би плакав: таємниці бібліотеки луцьких тринітаріїв. *Хроніки Любарта*. URL: <https://www.hroniky.com/articles/view/227-eko-by-plakav-taiemnytsi-biblioteky-lutskykh-trynitariv>

³ Ціборовська-Римарович І.О. Бібліотека берестецького монастиря ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2010. Вип. 14. С. 103–114.

наукових розвідках Т. Вежбовського⁴, С. Єфімова⁵ і Р. Шеретюк⁶. Інформація про мистецькі набутки ченця-тринітарія Йосифа Прехтля міститься у публікаціях Я. Дзік⁷, Л. Карпюк⁸ і М. Собчинської-Щепанської⁹. Водночас відсутність ґрунтовного комплексного дослідження духовно-культурних набутоків ордену тринітаріїв на теренах Волині впродовж кінця XVII – першої половини XIX ст. спонукала авторок до його реалізації.

Мета статті – дослідження обставин заснування, своєрідності діяльності і надбань осередків римо-католицького ордену тринітаріїв на теренах Волині впродовж кінця XVII – першої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Римо-католицький чернечий орден тринітаріїв (Повна назва – *лат.* Ordo Sanctissimae Trinitatis de redemptione captivorum, укр. Орден Пресвятої Трійці; його девіз – лат. «Gloria Tibi Trinitas et captivis libertas», укр. «Слава Тобі, Трійце, а полоненим – свобода») виник 1193 р. у Франції. Засновники ордену тринітаріїв – Іоан (Жан, також Хуан) де Мафа і Фелікс де Валуа. Провідним напрямом його діяльності було звільнення через викуп християнських невільників із мусульманського полону.

Згідно переказу, поштовою до заснування цього ордену стало видіння, яке Іоан де Мафа (1150–1213 рр.) пережив 28 січня 1193 р. під час свого першого богослужіння. У ньому він побачив ангела в білих шатах із червоно-синім хрестом, а біля його ніг – двох невільників у кайданах, один із яких був християнином, а інший – язичником. Праву руку ангел покладав на християнина, а ліву – на язичника. Це видіння Іоан де Мафа витлумачив як Боже веління, заклик присвятити своє життя справі викупу невільників. Незабаром він познайомився з Феліксом де Валуа, котрий став його однодумцем і сподвижником у цій справі. Вони, зрештою, вирушили до Риму, де 28 січня 1198 р. із рук Папи Римського Інокентія III отримали буллу «Operante divinae

⁴ Wierzbowski T. Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej. 1773–1794. Kraków: Skład Główny w Książnicy Polskiej w Warszawie, 1921. 244 s.

⁵ Єфімов С. Перші кроки шкільництва: освіта в Луцьку за Речі Посполитої і Російської імперії (частина I). URL: <https://konkurent.ua/publication/37622/pershi-kroki-shkilnistva-osvita-v-lutsku-za-rechi-pospolitoi-i-rosiyskoi-imperii-chastina-i/>

⁶ Шеретюк Р.М. Тринітарська школа в Теофіполі: основні віхи історії та навчально-виховні набутки (1773–1831 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип. 31. РДГУ, 2019. С. 27–33.

⁷ Dzik J. Kilka uwag o twórczości malarza trynitarskiego Johanna Prechtl. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*. 2015. S. 245–257.

⁸ Карпюк Л. Атрибуція пам'яток сакрального мистецтва західноєвропейської традиції у збірці музею Волинської ікони. *Волинський краєзнавчий музей*. URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/atribucija_pam_jatok_sakralnogo_mistectva_zakhidnoevropejskoji_tradiciji_u_zbi_rci_muzeju_volinskoji_ikoni/1-1-0-202

⁹ Sobczyńska-Szczepańska M. Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty. *Biuletyn Historii Sztuki*. 2018. № 1. S. 49–86.

dispositionis», що легітимізувала заснування ордену тринітаріїв. 17 грудня того ж року понтифік затвердив його статут¹⁰.

Першим орденським осередком тринітаріїв став монастир у Північній Франції, а перша акція викупу невільників відбулася вже 1199 р. у Марокко, під час якої було визволено 186 полонених. Усього ж у 1258–1695 рр. ченці цього ордену викупили з мусульманського полону 30 732 невільника.

До речі, серед звільнених ними бранців був видатний іспанський письменник Мігель де Сервантес Сааведра (1547–1616 рр.), автор одного з найвідоміших творів світової літератури «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський».

У вересні 1575 р., повертаючись із Неаполя до Іспанії, Мігель де Сервантес і його брат Родріґо потрапили в полон до піратів, котрі привезли їх до Алжиру й продали в рабство. Коштів, які змогла зібрати родина, вистачило лише для звільнення з полону Родріґо, а Мігелю врятуватися допомогли тринітарії. Глибоку вдячність до них Сервантес проніс через усе своє життя і незадовго до смерті, а саме 1613 р., він став ченцем цього ордену. Помер Мігель де Сервантес 22 квітня 1616 р. Був похований у монастирі тринітаріїв у Мадриді. Згідно звичаю ордену, його поховали у чернечій рясі¹¹.

Але діяльність ордену тринітаріїв не обмежувалася лише викупом людей із неволі. Оскільки звільнені з полону часто були вбогими, то для них створювалися спеціальні будинки милосердя, де їм надавали необхідну матеріальну допомогу, забезпечували й дбали про духовні потреби, а також доглядали за хворими. З цього приводу наголосимо, що праця ченців-тринітаріїв виявилася настільки затребуваною, що цей орден за нетривалий час набув значного поширення. Так, у різні часи його осередки діяли у Франції, Іспанії, Португалії, Італії, Англії, Швеції, Ірландії, Німеччині, Австрії, Угорщині, Польщі, Литві, а також Азії, Північній Африці й Америці¹².

Обставини появи цього ордену в Речі Посполитій, а отже й на теренах Волині, були такими. Ян Казимир Денхоф, Могильський абат з-під Кракова, перебуваючи 1683 р. у Римі, познайомився з ченцями-тринітаріями. Оскільки ж на той час Річ Посполита перебувала у стані перманентних воєн із турками і татарами, то багато поляків знаходилося в їхньому полоні. Знайомство з тринітаріями, за словами польського історика Яна Марека Гіжицького, підштовхнуло Яна Казимира Денхофа до думки запросити їх до Речі Посполитої, оскільки він «відразу оцінив користь, яку той орден міг би нам (тобто, Речі Посполитій. – *Авт.*) принести»¹³. Наслідком

¹⁰ Trynitarze. Podręczna Encyklopedia Kościelna. Poznań-Warszawa: Wydawnictwo biblioteki dzieł chrześcijańskich, 1914. T. XXXIX-XL. S. 275.

¹¹ Гороховська Л. Мігель Сервантес на старість пішов у ченці. URL: <http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/migel-servantes-na-starist-pishov-u-chenci/183858?mobile=true>

¹² Trynitarze. Podręczna Encyklopedia Kościelna. T. XXXIX-XL. S. 275-276.

¹³ Wołyniak. Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Kraków, 1909. S. 2.

клопотань польського абата до верховного генералу ордену тринітаріїв стало те, що вже 22 травня 1685 р. група його представників із 3-х осіб прибула до Варшави.

Перший тринітарський монастир було засновано 1686 р. у Львові за сприяння і матеріальної допомоги родини Вельгорських. Отже, саме її представники відіграли визначну роль в поширенні ордену тринітаріїв на теренах Речі Посполитої. Зокрема, особливе значення в цьому контексті має діяльність Антонія Вельгорського, сина волинського каштеляна Єжи Вельгорського і Анни Ожджанкі.

Антоній народився 1673 р. у Горохові на Волині, навчався в єзуїтському колегіумі у Львові, згодом вступив до ордену тринітаріїв. Він також студіював науки в Мадриді, де отримав ступінь лектора теології. Повернувшись додому, став міністром (настоятелем) Львівського монастиря тринітаріїв. Саме за його ініціативи та сприяння невдовзі постали тринітарські обителі у Луцьку, Томашові, Бресті, Орші, Кротошині та Любліні. Вони стали основою Польської провінції ордену, а Антоній Вельгорський – першим її провінціалом (очільником). Принагідно зазначимо, що на той час в Іспанії вже існувало три провінції цього ордену, отже Польська стала четвертою. З часом осередки тринітаріїв у Німеччині, Чехії й Угорщині склали п'яту провінцію, а шоста незабаром з'явилася в Італії¹⁴.

Відомо, що за 1688–1782 рр. польські тринітарії, виконуючи головну свою місію – визволення невільників із полону, провели 18 акцій їхніх викупів у різних містах Криму й Туреччини, зокрема Бахчисараї та Константинополі, звільнивши таким чином 517 осіб і витративши на це 573 427 польських злотих¹⁵.

Усього на теренах Речі Посполитої функціонувало 33 осередки ордену тринітаріїв, зокрема у Львові (1686 р.), Варшаві (1688 р.), Кракові (1689 р.), Берестечку (1690 р.), Вільні (1694 р.), Кам'янці-Подільському (1699 р.), Орші (1712 р.), Луцьку (1717 р.), Томашові Замойському (1727 р.), Бресті Литовському (1727 р.), Любліні (1728 р.), Браїлові (1740 р.), Бурштині (1741 р.), Вітебську (1758 р.), Шумборі на Волині (1727 р., відновлений 1762 р.), Кременці (1762 р.) й ін. Як із цього приводу висновує сучасний польський дослідник М. Вагнер, ідея організованого й систематичного викупу полонених із неволі знайшла широку підтримку у шляхетсько-магнатському середовищі Речі Посполитої¹⁶.

На теренах Волині ченцями ордену тринітаріїв було засновано 7 осередків, а саме: в Берестечку, Хотині, Горохові, Кременці, Луцьку, Шумбарі і Теофіполі. Першим серед них був монастир у Берестечку, де тринітарії з'явилися ще 1689 р. Уже 1690 р. Томаш Карчевський збудував для них дерев'яні монастир і костел. Тоді ж задля зміцнення матеріального становища новоприбулих тринітаріїв луцький єпископ Францішек Пражмовський передав у їхнє підпорядкування берестецьку парафію, а 1711 р. розпочалося будівництво мурованого костелу. На початку XIX ст. він був

¹⁴ Ibid. S. 3, 4.

¹⁵ Ibid. S. 4.

¹⁶ Wagner M. Wykup jeńców polskich z niewoli tureckiej i tatarskiej w końcu XVII wieku... S. 30–31.

реставрований і повторно освячений¹⁷. Відомо, що берестецькі тринітарії володіли значними капіталами. Так, документи візитації 1818 р. зафіксували, що річний прибуток монастиря склав 17 400 польських злотих¹⁸.

На Волині тринітарії активно займалися місіонерством, зміцненням позицій Римо-Католицької Церкви на базі широкої програми християнського служіння ближньому – у шпиталях, притулках, сиротинцях тощо. Спираючись на засади християнства, вони, як, зрештою, й представники інших римо-католицьких орденів, створили та забезпечували досить розгалужену й дієву систему соціального захисту частини населення регіону, якій тоді майже не було альтернативи.

Однією з провідних сфер діяльності ордену тринітаріїв на теренах Волині була освітньо-виховна. Приміром, у Луцькому монастирі ордену тринітаріїв наприкінці XVIII ст. діяли колегіум з новіціатом і філософські та теологічні студії, розраховані переважно на підготовку орденського чернечого загалу, а на початку XIX ст. – ще й парафіяльна школа з усього 13-15-ма учнями¹⁹. Водночас саме тут до 1842 р. знаходилася резиденція провінціала ордену. Також у місцевому тринітарському осередку функціонувала одна з найбільших орденських бібліотек на Волині, що було безпосередньо пов'язане з його статусом, рівнем матеріальної забезпеченості, і, зрозуміло, освітніми закладами. Станом на 1816 р. луцька тринітарська монастирська книгозбірня нараховувала 2 461 екземпляр книг, лєвова частка яких була видана в різних місцях колишньої Речі Посполитої, а також у Німеччині, Австрії, Італії, Франції, Нідерландах²⁰. Інвентар луцької тринітарської бібліотеки містив 24 тематичні розділи, зокрема такі, як «Святе Письмо», «Святі Отці», «Костельне право», «Церковна історія», «Математика», «Медицина» й ін.²¹

Філософські і теологічні студії для підготовки орденського чернецтва і парафіяльна школа також функціонували на базі тринітарського монастиря в Берестечку. Навчальні потреби цього осередку забезпечувала монастирська бібліотека з близько 1 500 одиницями зберігання²².

Школа, заснована берестецькими тринітаріями 1775 р. (за іншими даними – 1779 р.), спочатку була невеликою, однак із часом її почала відвідувати значна кількість дітей. Досліджуючи діяльність парафіяльної школи в Берестечку наприкінці XVIII ст., Теодор Вежбовський зазначав, що «Спочатку це була парафіяльна школа, але поступово до неї почали з'їжджатися діти дрібної шляхти та

¹⁷ Wołyniak. Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. S. 24–25.

¹⁸ Ibid. S. 28.

¹⁹ Єфімов С. Перші кроки шкільництва...

²⁰ Кирилюк А. Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.)... С. 12–14.

²¹ Кирилюк А. Еко би плакав...

²² Ціборовська-Римарович І.О. Бібліотека берестецького монастиря ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду... С. 103–114.

земських урядовців, задалегідь підучені вдома»²³. З огляду на це, берестецькі тринітарії суттєво ускладнили освітню програму школи, зокрема розширили перелік навчальних дисциплін. У документах її візитації, що відбулася 18 липня 1783 р., зафіксовано наявність у ній 3 учителів і 140 учнів, поділених на 3 класи, «в яких навчали майже того самого, що й у школах підвідділових». Підтвердженням цього висновку було те, що «в III класі навіть писалися твори польською та латиною, і викладалася метафізика». Як резюмував цей автор, школа в Берестечку була парафіяльною «лише з назви і для самої тільки Едукаційної комісії», оскільки рівень навчання в ній не поступався підвідділовій школі²⁴. Щоправда, в наступні десятиліття кількість учнів у берестецькій римо-католицькій парафіяльній школі поступово зменшувалася: 1797 р. в її стінах навчалося 83 учні, 1798 р. – 80, 1804/1805 рр. – 16, 1808 р. – 21, 1819 р. – 15, 1820 р. – 2, 1823 р. – 6, 1826 р. – 18, 1828 р. – 6 і 1830 р. – 11²⁵. Щодо змісту навчання, то з документів її візитації за 1819 р. випливало, що в ній викладалася польська граматика, латина, російська мова, арифметика, географія і наука моральна. Водночас її інспектори фіксували, що навчалися в цій школі представники різних віросповідань: римо-католики, греко-уніати, православні, а також іудеї²⁶.

Тринітарська школа у Теофіполі функціонувала близько 60-ти років (1773-1831 рр.). За цей час вона пройшла такі основні етапи розвитку:

1773 – кінець XVIII ст.: приватна школа елементарного рівня, де працювало 3 викладачі та навчалося до 60 учнів;

1802-1812 рр.: 3-класна приватна, так звана підвідділова школа часів діяльності Едукаційної комісії, де 4 викладачі навчали близько 60 учнів;

1813-1821 рр.: 4-класна публічна школа, що мала 6 викладачів і близько 100 учнів;

1822-1825 рр.: 6-класна повітова школа, яка за статусом прирівнювалася до гімназії. Після її закінчення випускники могли вступати до університету. Тоді тут працювало 10 учителів і навчалося приблизно 200 учнів;

1826-1831 рр.: 4-класна повітова школа з 10-ма вчителями і близько 200-ми учнів.

За майже 60-літній відтинок часу провідною тенденцією функціонування тринітарської школи у Теофіполі стала її якісна динаміка: збільшилася принаймні втричі кількість учнів і вчителів, суттєво ускладнилася й збагатилася новими предметами навчальна програма. За окреслений період зі школи елементарного рівня вона перетворилася на авторитетний у краї освітній заклад, одним із

²³ Wierzbowski T. Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej... S. 118.

²⁴ Ibid. S. 118-119.

²⁵ Wołyniak. Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. S. 32-33.

²⁶ Ibid. S. 33.

пріоритетів навчання в якому була можливість вступу до університету її випускників²⁷.

Отже, на Волині орденом тринітаріїв була створена мережа навчальних закладів, що складалася зі шкіл елементарного та середнього рівнів. Саме вони стали важливою ланкою в прилученні вітчизняного шкільництва до загальноєвропейського.

Римо-католицькі осередки ордену тринітаріїв на Волині відігравали помітну роль також у пропагуванні й утвердженні мистецьких набутків західної цивілізації, зокрема художніх надбань доби бароко. Вони були місцем, де працювали видатні орденські митці – архітектори, художники, скульптори. Приміром, творчий доробок одного з представників їхнього мистецького кола – Йосифа Прехтля є яскравим прикладом укорінення у вітчизняний художній ґрунт мистецьких набутків європейського бароко.

Йосиф Прехтль (Prächtl, Prestl) – художник, чернець ордену тринітаріїв, чернече ім'я – Йосиф від святої Терези (1737 р., Відень – 1799 р., Браїлів). Творив передусім для костелів і монастирів католицького ордену тринітаріїв, однак фахівцям відомі також його оздоблювальні роботи у культових будівлях інших римо-католицьких орденів. Йосиф Прехтль – один із найвизначніших малярів, котрі працювали на теренах Речі Посполитої у другій половині XVIII ст., і водночас єдиний відомий художник-тринітарій. Оскільки був надзвичайно працьовитим, залишив по собі величезний мистецький доробок – близько 130 релігійних картин і кілька десятків храмових монументальних розписів. Так, його пензлю належало близько 30-ти масштабних релігійних полотен, що ілюстрували віхи подвижницького життя засновників ордену тринітаріїв Іоана де Мафи та Фелікса де Валуа для орденського костелу (Луцьк), ікона святого Михаїла костелу святих Петра і Павла (Вільно), фрески на стінах і склепінні, 16 вітварних ікон для костелу тринітаріїв (Берестечко), фресковий розпис, 20 масштабних композицій у монастирських коридорах (Браїлів), настінний розпис і вітварні ікони парафіяльного костелу (Голоби на Волині), фресковий декор тринітарського костелу в Кам'янці-Подільському, а також художнє оформлення домініканського костелу Шаровки (нині – Шарівка) на Поділлі та палацу Чацьких у Боремлі на Волині²⁸. На жаль, переважна більшість його мистецьких творів, які оздоблювали культові споруди монастирських комплексів римо-католицьких орденів на Правобережній Україні, зокрема й Волині, була знищена в часи Другої світової війни та радянського тоталітарного режиму.

На межі 60-70-х рр. XVIII ст. Йосиф Прехтль перебував у тринітарському монастирі Луцька. Тоді його настоятелем був отець Олександр від Зачаття Пресвятої Діви Марії Венславський (1728-1791 рр.), «архітектор за покликанням і професією».

²⁷ Шеретюк Р.М. Тринітарська школа в Теофіполі... С. 32-33.

²⁸ Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy. Tom VIII. Pó-Ri. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2007. S. 10-11.

Свого часу він відвідував лекції з архітектури і геометрії в Римі, написав два трактати з архітектури, був не лише автором низки будівельних проєктів, але й керівником їх практичної реалізації. Думається, що саме з ініціативи отця Олександра у Луцькому тринітарському монастирі були започатковані роботи з його художнього оздоблення. Під час них Йосиф Прехтль декорував бібліотеку, створивши на її склепінні фреску на алегоричну тематику: вона містила зображення храму із сімома колонами, що символізували сім християнських чеснот. Цей стінопис цілковито узгоджувався з написом над дверима бібліотеки: «Mądrość zbudowała sobie dom i wyciosała siedem kolumn» («Мудрість збудувала собі дім і витесала сім колон»)²⁹.

У Луцьку Прехтль також написав кілька вітварних образів і близько 30-ти живописних робіт для оздоблення коридорів і приміщень місцевого тринітарського монастиря. Відомо, що серед них були релігійні картини, зокрема із зображенням патріархів ордену тринітаріїв – святих Іоана де Мафи і Фелікса де Валуа, а також пейзажі та географічні карти³⁰. Сучасні дослідження польських і українських фахівців сприяли атрибуції ще одного мистецького твору Йосифа Прехтля, створеного ним під час перебування у Луцьку. Це – образ небесного покровителя ордену тринітаріїв – святого Каетана, що нині знаходиться у зібранні музею Волинської ікони.

На полотні з Луцька святий Каетан зображений у довгій чорній сутані капелана. Його зовнішність уповні узгоджується з усталеною іконографічною традицією³¹: худорлява статура, сухе, злегка видовжене обличчя, високе чоло, коротке густе чорне волосся, маленька борідка. На руках він тримає сповите у білі пелюшки немовля Ісуса, ніжно пригортаючи його до грудей і водночас прихиляючи до нього свою голову. На задньому плані, за постаттю святого, міститься краєвид Луцька XVIII ст., над міськими будівлями якого янголи щедро розкидають лілеї і пшеничне колосся – символи духовного й матеріального багатства. У цьому контексті видається вповні слушним міркування Людмили Карпюк, що Йосиф Прехтль «створив композиційно та іконографічно традиційний, але водночас особливий образ Св. Каетана, який благословляє не лише місцевий монастир тринітаріїв, а й місто Луцьк»³².

Аналіз збережених живописних робіт Йосифа Прехтля, а саме ілюзійністичних вітварів, фрескового розпису склепінь і релігійних полотен уможливило висновок не

²⁹ Sobczyńska-Szczepańska M. Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty... S. 65.

³⁰ Dzik J. Kilka uwag o twórczości malarza trynitarzkiego Johanna Prechtla... S. 253.

³¹ У цьому можна переконатися, звернувшись до образів святого Каетана у європейському релігійному малярстві, зокрема відповідних художніх творів Франческо Солімени (1725 р.) або Джованні Баттісти Тьєполо (1756 р.).

³² Карпюк Л. Атрибуція пам'яток сакрального мистецтва західноєвропейської традиції у збірці музею Волинської ікони. *Волинський краєзнавчий музей*. URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/atribucija_pam_jatok_sakralnogo_mistectva_zakhidnoevropejskoji_tradiciji_u_zbirci_muzeju_volinskoji_ikoni/1-1-0-292

лише про високий рівень майстерності виконання, але й оригінальний стиль художника, творчості якого притаманні свої власні композиційні й стилістичні особливості³³. Одним зі свідчень таланту цього митця було те, що 1787 р. до Браїлова, де він тоді перебував, спеціально навідався польський король Станіслав Август Понятовський, аби ближче й докладніше ознайомитися з його творчістю. «Отож монарх заїхав до Браїлова, його вело бажання познайомитися з братом Йосифом від святої Терези. Художник більше години пояснював йому свої роботи, що оздоблювали інтер'єр святині, монументальний розпис, а також двадцять вітварних образів, а потім показував близько тридцяти полотен, що знаходилися в коридорах монастиря»³⁴. Захоплення монарха від зустрічі з ним, а також схвальні відгуки фахівців пояснюються, зокрема, тим, що для робіт отця Йосифа були характерні «досконале знайомство з правилами просторової ілюзії і майстерна свобода композиції»³⁵.

Отже, на теренах Волині тривалий час працював видатний художник австрійського походження, чернець ордену тринітаріїв Йосиф Прехтль. Значний творчий доробок цього талановитого митця-іноземця, котрий свою художню освіту здобув у Віденській Королівській придворній академії мистецтв, є одним із яскравих виявів західноєвропейського впливу на культурно-мистецьке довкілля східних земель Речі Посполитої.

Висновки. 830 років тому, а саме 1193 р. у Франції з ініціативи релігійних подвижників Іоана де Мафи і Фелікса де Валуа виник римо-католицький орден тринітаріїв. Провідним напрямом його діяльності був викуп християнських полонених із мусульманського полону. Це виявилось настільки нагальним, що орден тринітаріїв за нетривалий час набув значного поширення не лише в Європі, а й Азії, Північній Африці й Америці.

Боротьба з Османською імперією актуалізувала ідею організованого і систематичного викупу бранців із неволі й у шляхетсько-магнатському середовищі Речі Посполитої. Всього на її теренах функціонувало 33 тринітарські осередки, з них на Волині – 7. Окрім викупу полонених, тринітарії тут активно реалізували широку програму християнського служіння ближньому, якій тоді майже не було альтернативи.

Однією з результативних сфер діяльності ордену тринітаріїв у краї була освітньо-виховна. Його представниками була створена розгалужена мережа навчальних закладів: парафіяльні школи елементарного рівня, гімназії, а також філософські і теологічні студії для підготовки орденського чернецтва.

Тринітарії на Волині відігравали помітну роль також у пропагуванні й утвердженні мистецьких набутків західної цивілізації. Творчий доробок художника-

³³ Dzik J. Kilka uwag o twórczości malarza trynitarzkiego Johanna Prechtla... S. 254.

³⁴ Sobczyńska-Szczeпаńska M. Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty... S. 76.

³⁵ Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy. Tom VIII... S. 11.

тринітарія Йосифа Прехтля є яскравим прикладом укорінення у вітчизняний художній ґрунт мистецьких візій європейського бароко.

Знання та вміння, які через ченців-тринітаріїв привносилися на Волинську землю, сприяли доступу частині її мешканців до надбань європейської культури. Це поступово, але невідворотно стимулювало зміни у їх світосприйнятті. Отже, якісним набутком праці ордену тринітаріїв на Волині стало не лише долучення її автохтонного населення до європейського гуманітарного простору, а й помітний внесок у його високу культуру, а також культуру повсякденності.

REFERENCES

- Horokhovska, L. (2007). Migel Servantes na starist pishov u chentsi [Miguel Cervantes became a monk in his old age]. Retrieved from http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_migel-servantes-na-starist-pishov-u-chenci/183858?mobile=true [in Ukrainian].
- Karpiuk, L. (2014). Atrybutsiia pam'iatok sakralnoho mystetstva zakhidnoevropejskoi tradytsii u zbirtsi muzeiu Volynskoi ikony [Attribution of Sacred Art Monuments of the Western European Tradition in the Collection of the Volyn Icon Museum]. *Volynskiy kraieznavchyi muzei* [Volyn Regional Museum]. Retrieved from http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/atribucija_pam_jatok_sakralnogo_mistectva_zakhidnoevropejskoji_tradiciji_u_zbirci_muzeju_volinskoji_ikoni/1-1-0-292 [in Ukrainian].
- Kyryliuk, A. (2017). Eko by plakav: taiemnytsi biblioteky lutskykh trynitariv [Eco would cry: secrets of the library of Lutsk trinitarians]. *Khroniky Liubarta* [The Chronicles of Lubart]. Retrieved from <https://www.hroniky.com/articles/view/227-eko-by-plakav-taiemnytsi-biblioteky-lutskykh-trynitariv> [in Ukrainian].
- Kyryliuk, A. (2017). Zhanrovyi ta tematychnyi repertuar bibliotek rymo-katolytskykh monastyriv Volynskoi hubernii (kinets XVIII – pochatok XIX st.) [Genre and thematic repertoire of libraries of Roman Catholic monasteries in Volyn province (late eighteenth – early nineteenth centuries)]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropejskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University], no. 5, 11-17 [in Ukrainian].
- Tsiborovska-Rymarovich, I.O. (2010). Biblioteka berestetskoho monastyria ordenu trynitariv: istorychna dolia ta stan doslidzhenosti fondu [The Library of the Trinitarian Monastery of Berestetsko: Historical Fate and State of Research of the Collection]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], no. 14, 103-114 [in Ukrainian].
- Sheretiuk, R.M. (2019). Trynitaraska shkola v Teofipoli: osnovni vikhy istorii ta navchalno-vykhovni nabutky (1773-1831 rr.) [The Trinitarian School in Teofipol: Major Milestones in History and Educational Achievements (1773-1831)]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii: Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu* [Actual Problems of National and World History: Scientific Notes of Rivne State University of the Humanities], no. 31, 27-33 [in Ukrainian].
- Dzik, J. (2015). Kilka uwag o twórczości malarza trynitaraskiego Johanna Prechtla. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, 245-257 [in Polish].
- Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy (2007). Warszawa, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, tom VIII [in Polish].

- Sobczyńska-Szczepańska, M. (2018). Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty. *Biuletyn Historii Sztuki*, no. 1, 49-86 [in Polish].
- Trynitarze (1914). *Podręczna Encyklopedia Kościelna*. Poznań – Warszawa, Wydawnictwo biblioteki dzieł chrześcijańskich, T. XXXIX – XL, 275-278 [in Polish].
- Wagner, M. (2012). Wykup jeńców polskich z niewoli tureckiej i tatarskiej w końcu XVII wieku. *Ukraińska Orientalistika*, no. 6, 29-35 [in Polish].
- Wierzbowski, T. (1921). Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej. 1773-1794. Kraków, Skład Główny w Książnicy Polskiej w Warszawie [in Polish].
- Wołyniak (1909). Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Kraków [in Polish].
- Yefimov, S. (2019). Pershi kroky shkilnytstva: osvita v Lutsku za Rechi Pospolytoi i Rosiiskoi imperii (chastyna I) [The First Steps of Schooling: Education in Lutsk under the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian Empire (Part I)]. Retrieved from: <https://konkurent.ua/publication/37622/pershi-kroki-shkilnitstva-osvita-v-lutsku-za-rechi-pospolitoy-i-rosiyskoi-imperii-chastina-i/> [in Ukrainian].